

Justiitsministri ettekanne Riigikogule õiguspoliitika arengusuundade elluviimise kohta 2013. aastal

Kui eelmine Riigikogu koosseis võttis vastu „Õiguspoliitika arengusuunad aastani 2018“, siis seati justiitsministrile kohustus anda selle täitmisest igal aastal Riigikogus ülevaade. Mu eelkäija Kristen Michal tutvustas teile möödunud aastal peamiselt seda, mis oli esimesel rakendusaastal plaanis ja teoksil, täna on hea meel tõdeda, et saame plaanide kõrval juba rohkem rääkida ka tulemustest.

Oleme jõudnud sinnamaani, et rahvusvaheliselt tunnustatud parema õigusloome põhimõtted on meil reglementeeritud ja kasutusel. Tööks vajalikud vahendid on olemas ja oleme neid järk-järgult ka rakendanud. Esimesed tööviljad hakkavad üha enam jõudma ka teie töölauale.

Esmalt annan ülevaate nendest otseselt valitsuse tegevustest, mis parandavad meie igapäevast õigusloomet. See tähendab ülevaadet õiguspoliitika arengusuundade täitmisest, konkreetsetest tegevustest, arvudest ja tulevikuootustest.

Teine suurem teemavaldkond on ühelt poolt meie rahvusvaheline õigusloometegevus ja teisalt kõik see, mis puudutab õigusloome parandamist üksikisikute, ettevõtjate ja konkreetsete huvirühmade seisukohalt.

Niisiis räägin kõigepealt **hea õigusloome põhimõtetest õiguspoliitika arengusuundade elluviimise eeldusena ja õigusloome sisemisest arengust.**

2012. ja 2013. aasta on valitsusele tähendanud hea õigusloome põhimõtete rakendamise üleminekuaastaid. Kui 2011. aastal võeti vastu õiguspoliitika arengusuunad ja valmistati ette parema õigusloome põhimõtetest juhitud dokumente ja õigusakte, siis nüüd saame öelda, et kõik plaanitud dokumendid on valmis ja õigusaktid vastu võetud. Kehtestatud on sellised olulised dokumendid nagu hea õigusloome ja normitehnika eeskiri, uuendatud on kaasamise hea tava ja valitsuses on heaks kiidetud mõjude

hindamise metoodika. Neid hakati järk-järgult rakendada 2012. aasta algul. Kuigi neid nõudeid on seni rakendatud umbes veerandi õigusaktide puhul, nagu me esialgselt ka planeerisime, saame 2014. aasta algul teha kokkuvõtteid, kuidas rakendamine on õnnestunud, ja hinnata, kas tuleks kaaluda ka mõningaid muudatusi.

Peatun nüüd pisut üksikasjalikumalt mõnel mainitud muudatusel ja sellel, milline on õigusloome kvaliteedi hetkeseis.

Äsja on valminud ja veebis avaldatud valitsuse ja Riigikogu ühtlustatud **normitehnika nõuete käsiraamat** ametnikele. Me tegime seda sellepärast, et juba aastaid on õigusloomega tegelevad ametnikud tundnud puudust ajakohasest ja näidetega käsiraamatust. Uus käsiraamat täidab need ootused. Selgituste aluseks on põhiseaduse kommenteeritud väljaanne, seadused, riigikohtu lahendid ja Eesti õigusloome traditsioonidele toetuv praktika. Kuna käsiraamat on koostatud Riigikogu Kantselei, Justiitsministeeriumi ja Riigikantselei koostöös, siis on sel suur praktiline väärtus ühesuguse praktika kujundamisel ja see aitab luua kvaliteetseid õigusakte. Koostöös soovime seda ka edaspidi ajakohastada.

2011. aastal uuendati **kaasamise hea tava**, kuid senini oli puudu seos mõjude hindamisega. Nimelt on üks mõjude hindamise lahutamatu osa sihtrühma määramine. See tähendab, et kui tuvastatakse mõnele sihtrühmale avalduv mõju, siis on soovitatav neid ka kaasata. Seni oleme harjunud, et alati kaasatakse passiivselt, ehk siis selliselt, et materjalid tehakse avalikult kättesaadavaks. Kuid üha enam viiakse läbi aktiivset kaasamist, mis seisneb selles, et pöörduetakse otse muudatusega seotud sihtrühma poole.

Ja ka meie oleme tegelnud aktiivse kaasamisega. Üks positiivne näide on vaenukuritegude ja vaenu õhutamise seonduva eelnõu arutelu mitmel ümarlaul. Eelnõu, mis oli ette valmistatud rahvusvaheliste kohustuste täitmiseks, kutsus esile hulga kahtlusi ja ettepanekuid ning nende arutamine huvirühmadega kujunes arendavaks mõttevahetuseks. Siiski tuleb märkida, et huvirühmade arusaamad selle kohta, kuidas peab karistussäte olema sõnastatud ja mida hõlmama, on olnud üsna

vasturääkivad. (*Seetõttu piirdub kavandatav seadusemuudatus otseselt rahvusvahelistest kohustustest tuleneva miinimumiga.*)

Üldiselt võib öelda, et kaasamisega tegeldakse kindlasti aktiivsemalt kui varem, kuid seda tagavad IT-lahendused võiksid lahendusi ka mugavamal ja arusaadavamal moel toetada. Peame tähtsaks osalemisvõimaluste paremat ülevaadet, ja sellega on meil veel palju arenguruumi. Hea näitena võib tuua justiitsministeeriumi veetavad kodifitseerimiste projektid, kus ehitus- ja planeerimisõiguse ning intellektuaalse omandi kodifitseerimise raames peetakse Justiitsministeeriumi kodulehel eraldi veebipäevikut. Sealt leiab kogu aktuaalse info ning dokumendid ja arvamused.

Kui rääkida **kaasamise aktuaalsetest probleemidest**, siis tihti kaasavad ministeeriumid liiga hilja – siis, kui eelnõu on juba valmis. Kavandatakse küll tegevusi, kuid need ei ole küllalt detailsed ning sageli ei mõelda, et kaasatavatel võib oma mõtete kogumiseks rohkem aega kuluda. Samuti on ebaühtlane kaasatud isikutele tagasiside andmine. Kasutatakse nii ametlikku kirjalikku vormi kui ka mitteametliku vormi, sest nagu te ka ise teate, tulevad kaasatud isikud tihti uuesti Riigikogus oma huvide eest seisma, mis muidugi on õige, kuid varem fikseeritud ning põhjalikumalt kirjeldatud arvamus võiks siinkohal aega kokku hoida.

Valitsuses on tehtud hulk uue korra kohaseid seaduseelnõu **väljatöötamiskavatsusi**: 2012. aastal tegime neid 14 ja 2013. aastal tuleb see arv loodetavasti suurem veidi suurem (seni 13.) Kuigi algul näis ministeeriumidele, et tegu on aeganõudva lisaülesandega, siis nüüd on üldiselt aru saadud, et tihtipeale on kasulik arutada sõlmküsimusi juba varases etapis. See ongi väljatöötamiskavatsuse mõte. Ministeeriumid on enamiku väljatöötamiskavatsusi kooskõlastanud ja jätnud vaid mõne kooskõlastamata. See tähendab, et hulk probleeme lahendatakse juba enne, kui jõutakse eelnõu kirjutamiseni. Neil juhtudel, kus mõni ministeerium väljatöötamiskavatsust ei kooskõlastanud, leiti, et probleem vajab terviklikumat ülevaatamist ja mõjude hindamist. Just see ongi väljatöötamiskavatsuse üks eesmärke: mitte kulutada aega erimeelsuste lahendamisele etapis, kus ministeerium on ära teinud hulga tööd ja eelnõu valmis kirjutanud, vaid selgitada juba varakult välja eriarvamused ja kujundada lahenduste asjus ühtne seisukoht. Toon siinkohal näiteks

juhtumi omaenda ministeeriumi töömaalt, kus pankrotimenetluse kohtulik lahendamine taheti koondada kindlatesse kohtumajadesse. Väljatöötamiskavatsuse kooskõlastamisel aga selgus, et praktikas toimib juba praegu parem lahendus, nimelt olid kohtud jõudnud oma sisemise töökorraldusega ise tõhusama lahenduseni.

Eraldi tasub veel rääkida probleemist, et väljatöötamiskavatsus on tihtipeale liiga üldine ja selle alusel on keeruline langetada sisulisi otsuseid. Reeglid näevad ette, et mahukama dokumendi ehk kontseptsiooni saab teha alles pärast väljatöötamiskavatsust. Selles asjas peame ilmselt üht-teist muutma, sest mõnikord on põhjalikku analüüsi vaja juba õigusloome algjärgus. Pean silmas eelkõige aastaid toimunud regulatsioonide muutmist.

Praegu on veel vara teha väljatöötamiskavatsuste vallas kokkuvõtteid, sest paljud eelnõud tehakse rakendusaja tõttu vanade reeglite kohaselt ja seetõttu ei ole väljatöötamiskavatsuse koostamine kohustuslik. Kohustuslikuks muutub väljatöötamiskavatsuste koostamine järgmise aasta algusest, kuid arvestada tuleb sellega, et varem alustatud õigusloomelisi algatusi tehakse veel mõnda aega ilma selleta. Sellegipoolest võin öelda, et arenguruumi on palju ja väljatöötamiskavatsuse kooskõlastamine on väga kasulik, kuna ministeeriumid saavad esitada detailseid märkusi ja ettepanekuid enne, kui vastutav ministeerium asub lahendusi seaduseelnõuks kirjutama.

Pisut ka arvudest. Kui rääkida eelnõudest, mis hõlmavad ka mõjude olulisuse selgitamist seletuskirjas, mis on teadmispõhiste otsuste aluseks, siis neid on olnud märkimisväärne arv. 2012. aastal käis kooskõlastamisel 38 eelnõu ja väljatöötamiskavatsust; 2013. aastal on tänase seisuga meil vähem kui eelmine aasta, aga põhjus on siin see, et tänavu on õigusloome maht vähenenud, mida oli ka ette ennustada. Võime loota, et läheneme seatud eesmärgile – teha vähem, aga läbimõeldult ja kvaliteetsemalt. Seda kinnitavad ka kooskõlastamiste ja mittekooskõlastamiste suhtarvud. Kui 2011. aastal jäeti kooskõlastamata üheksa eelnõu ja 2012. aastal ja 2013. aasta esimesel poolaastal vaid kaks eelnõu, siis võib järeldada, et kvaliteet paraneb. Olgu lisatud, et aasta jooksul käib kooskõlastamisel ligi sada eelnõu ning ühegi märkuseta kooskõlastusi on umbes sama palju kui mittekooskõlastusi. Kuid sellised üldistused on alati mõnevõrra ebatäpsed,

sest nagu te isegi arvata võite, on eelnõude teemad väga erineva sisu ja raskusastmega.

Mõjude hindamisest. Justiitsministeerium on võtnud eesmärgiks hinnata kõigi valmivate seaduseelnõude mõjusid, nende avaldumist ja olulisust. Tihti osutuvad mõjud küll ebaoluliseks ja seetõttu ei tehta süvaanalüüsi, kuid juba mõjude esmane hindamine ja olulisuse määramine annab hea ülevaate, milliseid mõjusid võib tulevikus oodata. Näitena võib tuua tänavu valminud tsiviilkohtumenetluse seaduse muutmise eelnõu, mille eesmärk oli kiirendada menetluskulude kindlaksmääramist ja parandada lahendite kvaliteeti. Seaduseelnõu kirjutades hinnati mõjusid ning tehti põhjalik kulu- ja kestusanalüüs, et võrrelda tsiviilkohtu ja halduskohtu menetlusi. Nii selgitati välja peamised tegurid, mis tingivad menetluse pika kestuse, ja see teave aitas seaduse kirjutajatel kujundada vajalikud muudatused. Seetõttu ei tugine eelnõu pelgalt parimale äranägemisele, vaid tegeliku kohtupraktika statistikale ja analüüsile.

Mõjude hindamise juures ei saa jätta märkimata ka seaduse toimivuse järelhindamist. Selles küsimuses ei ole meil veel praktikat, sest järelhindamine eeldab korrakohast mõjude hindamist, see aga on veel lapsekingades. Järelhindamine tuleks määrata just nendele eelnõudele, millel on varem tuvastatud oluline mõju. Sel juhul on võimalik võrrelda algandmeid ja soovitud tulemust ning hiljem – näiteks pärast nelja-aastast rakendusaega – kontrollida, kas tulemus on saavutatud.

Edasi peatun muudel tegevustel, mida on õiguspoliitika arengusuundade täitmiseks vaja, ehk räägin kvaliteeti toetavast organisatsioonist.

Lisaks mainitud töödokumentidele ja nendest tulenevatele nõuetele oleme arendanud ja jätkanud ka teisi koostöövorme.

- Regulaarselt käib koos **õigusloomejuhtide ümarlaud**, kus osalevad ministeeriumide, Riigikantselei, Riigikogu kantselei, Presidendi Kantselei ja Õiguskantsleri esindajad. Seal tutvustatakse ja arutatakse uusi

suuremaid reforme ja mahukamaid eelnõusid ning arutatakse nende kitsaskohti. Tänu sellele on kindlasti paranenud horisontaalne koostöö.

- Koostame ühtset **ministeeriumide õigusloomeliste algatuste ülevaadet**. See aitab kavandada ministeeriumide koostööd, sealhulgas Euroopa Liidu õiguse tähtaegse ülevõtmise korraldamises.
- Tänavu alustasime ja praegu on veel käimas **õigusloomejuristide ühtsed koolitused**. Tegu on kolmepäevase koolitusega, kus igal päeval on oma teema, mille valimisel konsulteerisime õigusloomejuristide endiga. Sel aastal koolitatakse 90 juristi (*kokku on ministeeriumides ca 150 õigusloomejuristi, kes töötavad õiguskonkordades ning sisuinimestega koos kirjutab eelnõusid ca 400 ametnikku*) ja teemadeks on põhiseadus, Euroopa Liidu õigus ja haldusmenetlus. Kui koolitustsükkel osutub edukaks, siis plaanime korraldada õigusloomejuristide koolituspäevi ka edaspidi.
- Peale selle korraldame koos rahandusministeeriumi ja Praxisega ametnikele mõeldud **õigusakti mõjude analüüsi koolitusi**. Aasta lõpuks on toimunud kolmteist koolitust, mille raames peaks õigusaktide mõjude hindamise kahepäevase koolituse läbima umbes 260 ametnikku. Seega peaks meie õigusloome eest vastutav ametkond saama juurde hulgaliselt pädevust, et teha edaspidi tõenduspõhiseid otsuseid.

Teine suur teema otseselt valitsuse tegemiste kõrval on **õigusloome niioelda välised tegevused**.

Oma arengut hinnates peab meil pidevalt silme ees olema ka rahvusvaheline praktika, sealhulgas **Euroopa Liidu ja OECD suundumused**.

OECD pöörab üha suuremat tähelepanu sellele, kas liikmesriikide õigusmõjude hindamise süsteem on tõhus ja kas see on piisavalt seotud huvirühmade kaasamisega. OECD 2011. aasta aruandes „Ühtsena riigivalitsemise suunas“ heideti Eestile ette, et meil pole selget reeglistikku, mille abil tagada avalikkuse kaasamist valitsuse otsustesse ja nende otsuste argumenteeritust ning tõenduspõhisust. Nüüdseks on meil tõenduspõhise otsustusprotsessi aluseks olev mõjude hindamise süsteem õiguslikult

paigas: ennekõike sisaldub see hea õigusloome ja normitehnika eeskirjas ja mõjude hindamise metoodikas. Võib julgelt öelda, et meil kehtiv mõjude hindamise reeglistik on üks OECD riikide eesrindlikumaid ja vastab suures osas OECD 2012. aasta soovitusete („Õigusloome ja valitsemine“.)

Ka Euroopa Komisjon ja teised Euroopa Liidu institutsioonid panevad tõenduspõhisele otsustamisele ja õigusmõjude hindamisele aina suuremat rõhku. Justiitsministeeriumi esindaja osaleb aktiivselt Euroopa Komisjoni kõrgetasemelises õigusloome ekspertide töörühmas, kus komisjon ja liikmesriigid jagavad parema õigusloome häid ja halbu kogemusi. Sellestki töörühmast saadud info kinnitab, et oleme loonud kvaliteetse juriidilise reeglistiku tõenduspõhise otsustusprotsessi tagamiseks.

Järgmiste aastate põhiline eesmärk rahvusvahelises pildis on tegutseda selle nimel, et mõjude hindamise reeglistikku asutaks tõhusamalt rakendada. Selleks peab avaliku sektori iga lüli mõistma, et õigusmõjude hindamine on parima võimaliku otsuse oluline eeldus.

Lisaks OECD ja Euroopa Liidu kaudu saadavale teabele kogub Justiitsministeerium ka muud infot parema õigusloome kogemuste kohta, jälgides ennekõike neid riike, kes on selles vallas kõige eesrindlikumad. Mainitagu siin Ühendkuningriiki, Taanit ja Austraaliat.

Rahvusvahelisel tasemel **on tunnustatud meie mõjude analüüsi kogemuse jagamist**. 2011. ja 2012. aastal arendasime koos Suurbritanniaga Euroopa Liidu mestimisprojekti raames Horvaatia mõjude analüüsi süsteemi. Aitasime õigusakte ette valmistada, luua juhendmaterjale, korraldada pilootprojekte ja palju koolitusi Horvaatia riigiametnikele. Tänu koostööle sai Horvaatia valitsus hoovad, mille abil parandada sealset õigusloome kvaliteeti, samuti hõlbustas see Horvaatia õigusloome harmoneerimist Euroopa Liidu õigusega. Meie panus oli väikeriigi kogemus: sageli on mõjude analüüsimisel ja õiguse lihtsustamisel rohkest ressursist kasulikum praktiline kogemus ja teadmine – ja just seda oli meil jagada. Nüüd on Horvaatia Euroopa Liidus ja ilmselt hakkab rakendama samast mõjude hindamise süsteemi nagu meil siin Eestis.

Tahan rääkida ka **õigusaktide revisjonist**, mida alustati juba 2010. aastal, kuid arutelude põhjalikkuse tõttu jõuame sellega teie ette alles tänavu. Revisjoni eesmärk on tunnistada kehtetuks regulatiivsuse kaotanud seadused, sh põhiseaduse rakendamise seaduse § 2 alusel kehtivad seadused ning selliste välislepingute ratifitseerimise seadused, millele kohaldub rahvusvaheline eraõigus – enamjaolt on tegemist Eesti Vabariigile võetud rahaliste kohusustega, mis on täidetud. Kui see eelnõu jõustub, siis toetub meie õigussüsteem vaid elektroonilises Riigi Teatajas avaldatud õigusaktidele ning ka viimane põhiseaduse rakendamise seaduse § 2 alusel kehtiv seadus – Eesti NSV tsiviilkoodeks – muutub kehtetuks. Seega jään lootma, et astute selle sammu ja saadate viiskümmend aastat kehtinud tsiviilkoodeksi ajalukku.

Kaugemasse tulevikku kavandatud tegevusena olgu märgitud õiguspoliitika arengusuundades pandud **kohustus muuta õigusteadlikkuse hindamine regulaarseks ja määrata kindlaks õigusteadlikkuse näitajad**. Esimese sammuna plaanime koostöös teiste huvitatud riigiasutustega teha 2014. aastal Eesti elanike õigusvajaduse uuringu. Rahvusvaheliselt tunnustatud meetodika alusel tehtava uuringu eesmärk on välja selgitada, millised probleemid inimestel tekivad ja milliseid õigusteadmisi nad nende lahendamiseks vajavad.

Seni on meil õigusteadlikkuse väljaselgitamiseks hinnatud ennekõike kehtiva õiguse tundmist. Seesugune teadmiste kontroll ei ole aga võimaldanud aru saada, kas need inimeste olemasolevad õigusteadmised on neile sellisel kujul ja mahus üldse vajalikud. Seetõttu on ka keeruline koostada õigusteadlikkuse parandamise tegevuskava ja seada prioriteete. Uues uuringus kasutatav meetodika annab elanike õigusvajadusest tervikpildi, mille abil saab kujundada õigusteadlikkuse parandamise strateegia ning konkreetsed tegevused.

Osalt õigusteadlikkusega seotud, kuid samal ajal täiesti eraldi teema on **Riigi Teataja**. Oleme koondanud kõige olulisema õigusteabe Riigi Teatajasse, et selle hõlbus kättesaadavus aitaks suurendada inimeste õigusteadmisi. Nii pääseb Riigi Teataja kaudu ligi ka kohtulahenditele ja

olulisemate kohtulahendite kokkuvõtetele. Väga hea asi on 2012. aasta lõpus kasutusele võetud kõikide menetluses olevate ja menetletud eelnõude ühtne otsing. Selle kaudu saab igaüks leida kõik seaduse või üleriigilise määruse eelnõu menetlusetaapid koos materjalidega alates eelnõu avalikust konsultatsioonist kuni Riigi Teatajas avaldamiseni. Veel tänavu tekib Minu Riigi Teataja teenuse kasutajal võimalus saada e-posti aadressil teavitus, kui teda huvitava eelnõu menetlusetaapp muutub.

2013. aasta algusest avaldavad kõik omavalitsused oma määrused Riigi Teatajas. Aasta lõpus on kavas koondada Riigi Teatajasse enamik omavalitsustes kehtivaid määruste terviktekste, kui omavalitsused on valmis need esitama. Praeguseks on avaldatud ligi saja omavalitsuse kõik ajakohases seisus määrused. Igal omavalitsuse elanikul on võimalus tellida e-posti aadressile teavitusi oma koduvalla või kodulinna uute määruste kohta.

Tänavu juunis muudeti Riigi Teatajas süsteemsel kujul kättesaadavaks kõik Eesti välislepingud riikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide kaupa.

Septembris võtsime Riigi Teataja turvalisuse huvides kasutusele õigusaktide kinnitamise digitaalse templi ja ajatempli, mis väldib nende loata muutmist.

Aasta lõpul rakendame seaduste ingliskeelsete tõlgete mooduli, mille kaudu on võimalik leida kõik seni vandetõlkide tehtud ja ajakohases seisus hoitud 250 tõlget. Siis on igaühel võimalus tellida uusi tõlkeid e-posti aadressile. Eesti õiguskorra tutvustamiseks on võimalik igale veebilehele panna Riigi Teataja tõlgete otsinguaken.

Tegeleme pidevalt **õiguskeele kvaliteediga**: ühtlustame selle praktikat valitsuses, teeme koostööd Riigikoguga, korraldame õiguskeelepäeva ja anname välja ajakirja „Õiguskeel“. Ja kuna õiguskeelepäeva teema on sedapuhku kodifitseerimine, siis räägiksingi lühidalt sellest.

Euroopa sotsiaalfondi programmi „Parema õigusloome arendamine“ raames oleme aastatel 2007-2014 alustatud seitsme õigusvaldkonna

kodifitseerimisega. Need on keskkonnaõigus, sotsiaalõigus, majandushaldusõigus, ehitus- ja planeerimisõigus, karistusõigus, väärteomenetluse õigus ning intellektuaalse omandi õigus. Majandushaldusõiguse kodifitseerimine on lõppenud. Selle tulemusel jõustub järgmisel aastal majandustegevuse seadustiku üldosa seadus. Ehitus- ja planeerimisseadustik ning karistusseadustik jõuavad selle aasta lõpus Vabariigi Valitsusse. Väärteomenetluse seadustik on Vabariigi Valitsusele juba saadetud. Keskkonnaõigus saab kodifitseeritud järgmise aasta alguseks ning sotsiaalõigus ja intellektuaalse omandi õigus hiljemalt programmi lõpuks.

Kodifitseerimise käigus korrastatakse kehtivat õigust selliselt, et õiguskord muutuks selgemaks ja seeläbi oleks vajamineva regulatsiooni leidmine õiguse rakendajale lihtsam. Samuti ühtlustatakse ja arendatakse kodifitseerimise käigus edasi õigusliku regulatsiooni kvaliteeti. Kodifitseerimise käigus analüüsitakse võrdlevalt läbi kogu kodifitseeritava valdkonna õigusloome (nii siseriiklik, EL kui rahvusvaheline õigus) ja kohtupraktika.

Järgmisel EL perioodil tegeleme edasi õigusvaldkondade kodifitseerimisega ja mõjuanalüüsides, lisandunud on õigusanalüüsides läbiviimine ja õigusloomejuristide taseme ühtlustamine. Plaanitud on 6 õigusvaldkonna kodifitseerimine, milleks on tsiviilõigus, kriminaalmenetluse õigus, maksejõuetusõigus, ühinguõigus, haridusõigus (haridusseadustik), mereõigus (merekodeks). Mõjuanalüüsides arvuks prognoositakse 20 ja sama palju õigusanalüüsi. Uue perioodi eelarve maht on 2 875 496 eurot ning seda saame rakendada juba õiguspoliitika arengusuundade valguses.

Kokkuvõtteks. Üleminekuvaeg hea õigusloome põhimõtete rakendamiseks saab 2013. aastaga läbi. Enam ei saa end vabandada sellega, et ei oska, ei tea, ei tunne, vaid õigusloome peabki hakkama teistmoodi toimuma. Teaduspõhisemalt. Analüütilisemalt. Avatumalt.